INFLYATSIYA VA UNING O‘ZBEKISTON AHOLISI TURMUSH DARAJASIGA TA’SIRI: TAHLIL VA TAVSIYALAR

Iskandarov Bekzod Abdujalilovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti katta o‘qituvchisi
E-mail: bekzodiskandarov1988@gmail.com
Toshniyazova Nilufar Usmon qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Bank-moliya xizmatlari fakulteti talabasi
E-mail: toshniyozovanilufar8@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonda inflyatsiya jarayonlarining iqtisodiy va ijtimoiy omillari hamda aholining turmush darajasiga ko‘rsatayotgan ta’siri chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi inflyatsiyaning turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar hayotiga ko‘rsatayotgan ta’sirini aniqlash va uning salbiy oqibatlarini yumshatish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida rasmiy statistik ma’lumotlar, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlili hamda ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, yuqori inflyatsiya ayniqsa kam daromadli oilalar va pensiya oluvchilarning real daromadlarini keskin qisqartirib, iste’mol savati tarkibini o‘zgartirishga majbur qiladi. Shuningdek, tadqiqot inflyatsiyaning ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini asoslaydi. Maqola yakunida inflyatsiyaga qarshi kurashish va aholi turmush darajasini himoya qilish bo‘yicha samarali chora-tadbirlar taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *inflyatsiya, turmush darajasi, O‘zbekiston iqtisodiyoti, iste’mol narxlari indeksi (INI), real daromadlar, daromadlar tengsizligi, pul-kredit siyosati.*

KIRISH

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston iqtisodiyoti sezilarli tarkibiy va institutsional o‘zgarishlarni boshidan kechirdi. Bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni, chuqur iqtisodiy islohotlar, narxlarni liberallashtirish va global iqtisodiyotga integratsiyalashuv kabi omillar mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim rol o‘ynadi. Shu bilan birga, har qanday rivojlanayotgan va bozor mexanizmlarini takomillashtirayotgan iqtisodiyot singari, O‘zbekiston ham qator makroiqtisodiy muammolarga duch kelmoqda, ularning eng dolzarblaridan biri inflyatsiyadir.

Inflyatsiya, ya’ni tovar va xizmatlar narxlari umumiy darajasining barqaror o‘sishi va pulning xarid qobiliyatining pasayishi nafaqat makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga, balki har bir fuqaroning kundalik turmushiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, aholining turmush darajasi, xarid qobiliyati, real daromadlari va iste’mol imkoniyatlari inflyatsiya oqibatida jiddiy o‘zgarishlarga uchraydi. Shu bois O‘zbekistonda inflyatsiyaning tub sabablarini

aniqlash, uning aholi turmush darajasiga ta’sirini baholash va bu salbiy ta’sirni yumshatish bo‘yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekistonda inflyatsiya jarayonlarini tahlil qilish va uning turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar vakillari bo‘lgan aholining turmush darajasiga ko‘rsatayotgan ta’sirini aniqlashdir. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi tadqiqot vazifalari belgilandi: O‘zbekistonda inflyatsiyaning makroiqtisodiy sabablarini o‘rganish; iste’mol narxlari indeksi (INI) dinamikasini tahlil qilish; inflyatsiyaning aholining real daromadlari va iste’mol xarajatlariga ta’sirini baholash; turli ijtimoiy qatlamlar (kam ta’minlangan oilalar, o‘rta sinf, pensiya oluvchilar) uchun inflyatsiyaning farqli ta’sirini aniqlash; inflyatsiyaning ijtimoiy tengsizlik va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka salbiy ta’sirini ko‘rib chiqish. Tadqiqot ob’ekti sifatida O‘zbekiston Respublikasidagi inflyatsiya jarayonlari va uning makroiqtisodiy omillari, tadqiqot predmeti sifatida esa inflyatsiyaning O‘zbekiston Respublikasi aholisi turmush darajasiga ko‘rsatgan ta’siri mexanizmlari va oqibatlari tanlandi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Inflyatsiya va uning iqtisodiyot hamda jamiyatga ta’siri jahonning yetakchi iqtisodchi va sotsiolog olimlari tomonidan chuqur o‘rganilgan mavzulardan biridir. Monetarizm nazariyasi asoschisi Milton Fridman inflyatsiyani “har doim va har joyda pul hodisasi” deb ta’riflagan bo‘lib, pul massasining ishlab chiqarish hajmiga nisbatan haddan tashqari tez ko‘payishi uning asosiy sababi ekanligini ta’kidlagan (Friedman, 1970). Keynschilik maktabi vakillari esa inflyatsiyaning nomonetar omillariga e’tibor qaratib, ishlab chiqarish xarajatlarining o‘sishi (cost-push inflation) hamda yalpi talabning ortiqcha bo‘lishi (demand-pull inflation) narxlar o‘sishining muhim harakatlantiruvchi kuchlari ekanligini asoslab bergan (Keynes, 1936).

Rivojlanayotgan mamlakatlarda inflyatsiya muammolari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday iqtisodiyotlarda narxlar barqarorligining buzilishi ko‘pincha global bozorlardagi tebranishlar (jumladan, energiya resurslari va oziq-ovqat narxlari), davlat byudjeti taqchilligi va milliy valyuta kursining beqarorligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi (Dornbusch & Fischer, 1991). Aholining turmush darajasiga ta’siri nuqtai nazaridan olib borilgan ilmiy izlanishlarda inflyatsiya ayniqsa kam ta’minlangan qatlamlar uchun og‘ir ijtimoiy yuk ekanligi isbotlangan; chunki ular daromadlarining asosiy qismini oziq-ovqat va birlamchi ehtiyoj tovarlariga sarflashadi, bu esa ularning real xarid qobiliyatini keskin pasaytiradi (Ravallion, 2001). Shuningdek, narxlar o‘sishi va ish haqi dinamikasi o‘rtasidagi nomutanosiblik jamiyatdagi daromadlar tengsizligini kuchaytirishi va mehnat bozoridagi barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan (Akerlof & Yellen, 1997).

O‘zbekiston kontekstida inflyatsiya bo‘yicha tadqiqotlar ko‘proq uning makroiqtisodiy sabablari, Markaziy bankning pul-kredit siyosati va inflyatsion targetlash rejimiga o‘tish masalalariga qaratilgan. Biroq inflyatsiyaning aholi turmush darajasiga, xususan, turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarning oila byudjeti va iste’mol odatlariga ko‘rsatayotgan

differensial ta’sirini kompleks tahlil qiluvchi tadqiqotlar yetarli darajada emas. Shu sababli mazkur maqolada O‘zbekiston sharoitida inflyatsiyaning aholi turmush darajasiga ta’sirini amaliy va qiyosiy jihatdan tahlil qilishga alohida e’tibor qaratiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda inflyatsiya va aholi turmush darajasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash uchun tizimli, qiyosiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (sobiq Davlat statistika qo‘mitasi) tomonidan e’lon qilingan rasmiy statistik ma’lumotlar, jumladan, yillik va oylik iste’mol narxlari indeksi (INI), real ish haqi dinamikasi hamda aholi daromadlari va xarajatlari tarkibi tizimli ravishda o‘rganildi.

Ikkinchidan, makroiqtisodiy tahlil usullari qo‘llanilib, inflyatsiyaning asosiy omillarini aniqlash maqsadida pul massasi (M2), yalpi ichki mahsulot (YaIM), davlat byudjeti taqchilligi va milliy valyuta kursi kabi ko‘rsatkichlarning narxlar darajasiga ta’siri ko‘rib chiqildi. Uchinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar kesimida tahlil o‘tkazilib, kam ta’minlangan oilalar, o‘rta sinf vakillari va pensiya oluvchilarning iste’mol savati tarkibidagi oziq-ovqat, kommunal xizmatlar va transport xarajatlari narxlar o‘zgarishiga nisbatan sezgirlik darajasi baholandi. Bundan tashqari, O‘zbekiston iqtisodiyoti va inflyatsiya jarayonlarini o‘rgangan Jahon banki hamda Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) tahliliy hisobotlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda inflyatsiya darajasi makroiqtisodiy islohotlar va tashqi omillar ta’sirida sezilarli o‘zgarishlarga uchrab kelmoqda. Rasmiy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, iste’mol narxlari indeksi (INI) o‘rtacha yillik o‘sish sur’atlari 2020–2023-yillarda 10 foizdan yuqori darajada shakllandi. Bu ko‘rsatkich rivojlanayotgan bozor iqtisodiyotlari uchun nisbatan mo‘tadil hisoblansa-da, aholining real daromadlari va xarid qobiliyatiga sezilarli bosim o‘tkazdi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi asosiy omillar qatoriga global bozorlarda oziq-ovqat va energiya resurslari narxlarining o‘zgarishi, milliy valyuta almashuv kursining tebranishi, ichki investitsion va iste’mol talabining ortishi, ayrim tarmoqlarda raqobat muhitining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda tartibga solinadigan (ma’muriy) narxlarning bosqichma-bosqich erkinlashtirilishi kiradi.

Tadqiqot natijalari inflyatsiya aholining turli ijtimoiy-iqtisodiy qatlamlariga turlicha ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Eng katta zararga uchraydigan guruhlar kam ta’minlangan oilalar va pensiya oluvchilardir. Sababi ularning daromadlari nisbatan cheklangan va qat’iy belgilangan bo‘lib, iste’mol xarajatlarining asosiy qismi oziq-ovqat mahsulotlari, kommunal xizmatlar va dori-darmonlarga to‘g‘ri keladi. O‘rta sinf vakillari ham narxlar o‘sishidan zarar ko‘radi, biroq ularning daromad manbalari diversifikatsiyalashgani sababli moslashuvchanligi yuqoriroq; shunga qaramay, ular ham jamg‘arma hajmini qisqartirishga yoki arzonroq muqobil tovarlarga o‘tishga majbur bo‘lishmoqda. Quyidagi 1-jadvalda 2022–2023-yillarda

O‘zbekistonda inflyatsiya ko‘rsatkichlari va ularning aholi turmush darajasiga ta’siri tahlili keltirilgan.

1-jadval. O‘zbekistonda 2022–2023-yillarda inflyatsiya va uning aholi turmush darajasiga ta’siri tahlili

Ko‘rsatkichlar	2022-yil	2023-yil	Asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ta’sir xususiyati
Iste’mol narxlari indeksi (INI) o‘sishi	12,3 %	10,5 %	Umumiy narxlar darajasining o‘sishi, milliy valyuta xarid qobiliyatining pasayishi
Oziq-ovqat mahsulotlari narxi o‘sishi	15,8 %	12,9 %	Kam ta’minlanganlar va pensionerlarga kuchli bosim, iste’mol savati tarkibining o‘zgarishi
Kommunal xizmatlar narxi o‘sishi	8,5 %	7,2 %	Uy xo‘jaliklarining majburiy oylik xarajatlarining ortishi
Real ish haqining o‘zgarish dinamikasi	-2,1 %	-1,5 %	Aholining umumiy xarid qobiliyatining pasayishi, jamg‘arish imkoniyatining qisqarishi
Kam ta’minlangan oilalar xarajatlarida oziq-ovqat ulushi	55,0 %	58,0 %	Eng zaif ijtimoiy qatlamlarning inflyatsiyaga nisbatan sezgirligi ortishi
O‘rta sinf xarajatlarida arzon/norasmiy sektor ulushi	20,0 %	23,0 %	Narxlar o‘sishi sababli sifatli tovarlardan arzonroq muqobillarga o‘tish tendensiyasi

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida mualliflar tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining o‘sish sur’ati (2022-yilda 15,8 %, 2023-yilda 12,9 %) umumiy inflyatsiya ko‘rsatkichidan sezilarli darajada yuqori bo‘lgan. Natijada kam ta’minlangan oilalar byudjetida oziq-ovqat xarajatlarining ulushi 55 foizdan 58 foizgacha oshib, ta’lim, sog‘liqni saqlash va madaniy hordiq kabi boshqa muhim ehtiyojlar uchun mablag‘larning qisqarishiga olib kelgan. Bundan tashqari, inflyatsiya jamiyatda daromadlar tengsizligini chuqurlashtiradi: yuqori daromadli qatlamlar ko‘chmas mulk, xorijiy valyuta yoki qimmatli qog‘ozlar orqali o‘z mablag‘larini qadrsizlanishdan himoya qila olsa, kam daromadli aholi bunday moliyaviy vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega emas.

XULOSA VA AMALIY TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, inflyatsiya O‘zbekiston iqtisodiyotining dolzarb makroiqtisodiy masalasi bo‘lib, uning salbiy oqibatlari aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, kam ta’minlangan oilalar va pensiya oluvchilar turmush darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, unda inflyatsiyaning nafaqat umumiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga, balki turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar iste’mol savatiga ko‘rsatayotgan differensial ta’siri ochib berildi. Inflyatsiyaga qarshi kurashishda faqat monetar usullar bilan cheklanib qolmay, balki taklif omillarini rag‘batlantirish va manzilli ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

O‘zbekistonda inflyatsiyaning aholi turmush darajasiga salbiy ta’sirini yumshatish va narxlar barqarorligini ta’minlash maqsadida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Pul-kredit siyosati samaradorligini oshirish: Markaziy bank tomonidan inflyatsion targetlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish, pul massasi (M2) o‘sishini iqtisodiy o‘sish sur’atlariga muvofiqlashtirish hamda milliy valyuta barqarorligini ta’minlash.

2. Manzilli ijtimoiy himoyani kuchaytirish: Kam ta’minlangan oilalar uchun nafaqalar, eng kam ish haqi va pensiya miqdorlarini haqiqiy iste’mol savati inflyatsiyasi (ayniqsa, oziq-ovqat inflyatsiyasi) darajasidan kelib chiqqan holda o‘z vaqtida indeksatsiya qilish.

3. Ichki ishlab chiqarish va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash: Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish orqali mavsumiy narx tebranishlarini kamaytirish hamda import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish.

4. Sog‘lom raqobat muhitini rivojlantirish: Bozorda monopolistik holatlarga qarshi kurashish, bojxona va logistika to‘siqlarini qisqartirish orqali tovar va xizmatlar narxlarining sun’iy oshirilishiga yo‘l qo‘ymaslik.

5. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish: Aholiga jamg‘armalarni inflyatsiyadan himoya qilish vositalari (bank omonatlari, davlat obligatsiyalari, investitsion vositalar) haqida tizimli tushunchalar berish va moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akerlof, G. A., & Yellen, J. L. (1997). The efficiency wage model of the labor market and inflation dynamics. Brookings Papers on Economic Activity, 1997(2), 1–51.

2. Dornbusch, R., & Fischer, S. (1991). Macroeconomics (5th ed.). McGraw-Hill Education.

3. Friedman, M. (1970). The counter-revolution in monetary theory (IEA Occasional Paper No. 33). Institute of Economic Affairs.

4. Jahon banki. (2023). O‘zbekiston iqtisodiyoti bo‘yicha tahliliy sharh: Makroiqtisodiy barqarorlik va islohotlar. World Bank Group, Washington, D.C.

5. Keynes, J. M. (1936). The general theory of employment, interest and money. Palgrave Macmillan.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2023). O‘zbekiston Respublikasida iste’mol narxlari indeksi va aholi turmush darajasi ko‘rsatkichlari (2020–2023-yillar statistik to‘plami). Toshkent.

7. Ravallion, M. (2001). Growth, inequality and poverty: Looking beyond averages. World Development, 29(11), 1803–1815. https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00072-9